

הפקולטה למדעי היהדות

לשכת רב הקמפוס

דף שבו עי

פרשת בלק, תשס"ז
מספר 710

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בלעם וישו

הקרבה בין שתי הדמויות בטיפולוגיה מדרשית

דמויותיהם של ישו ושל בלעם מופיעות זו לצד זו בקטעים אחדים בספרות התלמוד. לדברי חוקרים מסוימים נראה ששתי דמויות אלה מקבילות זו לזו, כלומר בלעם מייצג טיפולוגיה של ישו. על פי אותם מקורות תלמודיים, בדרך כלל אפשר להבחין במאפיינים זהים בין שתי דמויות אלו; בלעם וישו מזכירים זה את זה.¹ במסכת סנהדרין י, ב, נאמר שלבלעם, לדואג, לאחיתופל ולגחזי אין חלק לעולם הבא. אזכור בלעם במשנה זו מופיע לאחר שנאמר שאף למלכים ירבעם, אחאב ומנשה לא יהיה חלק לעולם הבא. לפי כמה חוקרים, בלעם מזוהה בקטע זה עם ישו הנוצרי.² יש לציין שקטע זה מופיע בפרק 'חלק' של מסכת סנהדרין, לאחר שנמנו מאפייניהם של מי שאין להם חלק לעולם הבא, כגון הקורא בספרים החיצוניים והלוחש על המכה. מאפיינים אלו משקפים את המינים שמזוהים עם יהודים-נוצרים, ונגדם יצאו חכמי המשנה.³ יש שקישרו בין אזכורו של בלעם בקטע זה לישו, משום שבלעם החטיא את ישראל בזימה, וישו החטיא את ישראל בכפירה. מקורות תלמודיים אחרים אף מזכירים שישו כישף, הסית והדיח את ישראל (מסכת סנהדרין קז, ב ובמקבילות). אחד המקורות שבהם מוזכרים בלעם וישו יחדיו הוא מסכת גיטין נו, ב–גז, א, הדין באונקלוס בר קלונימוס הרוצה להתגייר (תרגום לעברית):

אחר-כך הלך אונקלוס והעלה את בלעם באוב. אמר לו: מה חשוב באותו עולם? אמר לו: ישראל. שאל אותו: האם לדבוק בהם? אמר לו: 'לא תדרוש שלומם וטובתם כל הימים'. אמר לו: דינו של אותו אדם (שלך) מהו? אמר לו: בשכבת זרע ורותחת. הלך אונקלוס והעלה באוב את ישו הנוצרי.⁴ אמר לו: מה חשוב באותו עולם? אמר לו: ישראל. האם לדבוק בהם? אמר לו: טובתם דרוש, רעתם לא תדרוש. כל הנוגע בהם, כאילו נוגע בבבת עינו. אמר לו: דינו של

¹ כבר בשלהי המאה ה-19 ניכרת מגמה לחשוף רמזים על ישו בתוך מקורות הדנים בבלעם. למשל: A. Geiger, "Bileam und Jesus", *Juedische Zeitschrift* 6 (1868), pp. 31-37. ואולם היסטוריונים ידועים משלהי המאה ה-19 ומראשית המאה ה-20 חלקו על מגמה זו, בהם M. Friedlaender, *Der Antichrist*, Göttingen 1901, pp. 190-193, ובעיקר י' קלוזנר, *ישו הנוצרי – זמנו, חייו ותורתו*, תל-אביב 1954 (מהדורה שישית), עמ' 42-48.

² למשל: R.T. Herford, *Christianity in Talmud and Midrash*, London 1903, pp. 64-67, המסביר שמוצגים כאן הטעויות שמלכים אלו היו עובדי עבודה זרה ועיוותו את דת ישראל.

³ ראו מחקריי בנושא: D. Jaffé, *Le judaïsme et l'avènement du christianisme. Orthodoxy et; hétérodoxie dans la littérature talmudique, Ier-IIe siècle*, Paris 2005, pp. 179-235; *Le Talmud et les origines juives du christianisme. Jésus, Paul et les judéo-chrétiens dans la littérature talmudique*, Paris 2007, pp. 73-81.

⁴ השם "ישו הנוצרי" מופיע בכתבי-יד, אולם בנוסח הדפוס כתוב "פושעי ישראל", כנראה בהשפעת הצנוורה הנוצרית. ככל הנראה, הביטוי "פושעי ישראל" השתחל לתוך הטקסט, מאחר שאפשר למצוא אותו שנית בהמשך. ראו: A. Marmorstein, "Bezeichnungen für Christen und Gnostiker in Talmud und Midrash", *Religionsgeschichtliche Studien*, 1910, pp. 16-35, הסבור שביטוי זה מגדיר בספרות חז"ל יהודים-נוצרים וגנוסטים. אבל מחקר מעמיק של המקורות הנדונים מפרק סברה זו.

אותו אדם (שלך) מהו? אמר לו: בצואה רותחת. שאמר מר: כל המלעיג על דברי חכמים נידון בצואה רותחת. בוא וראה מה בין פושעי ישראל לנביאי אומות העולם? תניא, אמר רבי אלעזר: בא וראה כמה גדול כוחה של בושא, שהרי סייע הקדוש ברוך הוא את בר קמצא, והחריב את ביתו ושרף את היכלו.

אם כן, עורך מקור זה בתלמוד הבבלי ראה בישו דמות אמביוולנטית. מחד הוא שם בפיו את הרצון לדרוש בטובת ישראל, ומאידך הוא גוזר עליו מיתה בצואה רותחת, משום שהלעיג על דברי חכמים. הערות אלו חשובות, משום שהן מציגות את נקודת ראותם של חכמי התלמוד בתקופה מאוחרת כלפי ישו, שנותר יהודי בעיניהם ואינו נתפס כמי שרוצה ברעת ישראל. אמת, ישו מוצג עם בלעם בקטע זה, אולם אין סיבת דחייתו של ישו כסיבת דחייתו של בלעם: ישו מלעיג על דברי חכמים אך אינו נחשב עובד עבודה זרה או כופר המנסה להרע לעם ישראל.⁵ קטע אחר שמשך את תשומת לב החוקרים הוא מסכת סנהדרין קו ע"ב (תרגום לעברית):

אמר לו מין אחד לרבי חנינא: האם ידוע לך בן כמה היה בלעם במותו? אמר לו: בכתוב לא נאמר, כיוון שנאמר 'אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם' (תה' נה: כד). בן שלוש ושלוש שנה או בן שלוש וארבע. אמר לו: יפה אמרת. בעצמי ראיתי את ספרו של בלעם, והיה כתוב בו: בן שלוש ושלוש שנה היה בלעם החיגר כאשר הרג אותו פנחס השודד.

בקטע זה מסופר על כופר הפונה לרבי חנינא. אף על פי שזהותו אינה ידועה לנו, זיהו אותו החוקרים עם יהודי-נוצרי המבקש לדעת מפי רבי חנינא באיזה גיל מת ישו. הדעת נותנת שמין זה הוא אכן יהודי-נוצרי שחי בגליל ליד העיר ציפורי, מקום מגוריו של רבי חנינא. מדבריו נראה שיש דמיון בין בלעם לישו, כלומר הוא מזכיר את בלעם אך מתכוון לישו. נראה שמין זה היה ער להקבלה החז"לית בין בלעם לישו. בכל זאת עלינו לומר שהגיל שרבי חנינא קובע לבלעם (33 או 34) מתקרב, ככל הנראה, לגיל הפטירה של ישו לפי המחקר ההיסטורי. חוקרים אחדים שיערו ש"פנקסיה דבלעם" ("ספרו של בלעם") עשוי להיות מזוהה עם אחד האוונגליונים, ותהו בדבר פירושו של הביטוי "פנחס ליסטאה (השודד)": מדוע פנחס מזוהה עם שודד?⁶ קשה מאוד להציע סברה המניחה את הדעת, אולם כמה חוקרים הציעו להגיה את הביטוי "פנחס ליסטאה (השודד)" כ"פונטיוס פילטוס". לפי הגהה זו, בלעם שנהרג בידי פנחס נהפך להיות ישו שנהרג בידי פונטיוס פילטוס.⁷

בלעם וישו מוזכרים בכפיפה אחת במקור אחר – בילקוט שמעוני (רמז תשסה):⁸
 ר' אלעזר הקפר אומר נתן הא-להים כח בקולו (של בלעם) והיה הולך מסוף העולם ועד סופו. בשביל שהיה צופה וראה את האומות שמשותחין לשמש ולירח ולכוכבים ולעץ ולבאבן, וצפה וראה שיש אדם בן אשה שעתיד לעמוד שמבקש לעשות עצמו א-לוה להטעות כל העולם כולו, לפיכך נתן כח בקולו שישמעו כל אומות העולם. וכן הוא אומר תנו דעתכם שלא לטעות אחר אותו האיש, שנאמר 'לא איש א-ל ויכזב'. ואם יאמר שהוא א-ל הוא מכזב. ועתיד הוא לומר שהוא בן א-להים ואינו אלא בן אדם, שנאמר 'ובן אדם ויתנחם'. שהוא עתיד להטעות ולומר שהוא מסתלק ובא לקייצים, ההוא אמר ולא יעשה. ראה מה כתוב 'וישא משלו ויאמר אוי מי יחיה משמו א-ל (במ' כד: כג), אמר בלעם אוי מי יחיה מאותה אומה ששמעה אחר אותו האיש שעשה עצמו א-לוה.

קטע זה מרתק משום שהוא חושף אפיונים חדשים הנוגעים בקשרים שבין השניים. תחילה בלעם מוצג כנביא חיובי שאינו בא לקלל את עם ישראל אלא מזהירו מפני כוונותיו של ישו להיות א-לוה. בלעם יודע שבשר ודם נולד בדרך הטבע ולא בנס, לכן הוא מוחה ואומר על ישו שהוא מכזב. במקור זה אין מדובר בזיהוי טיפולוגי בין בלעם לישו אלא בהצגה נרטיבית של בלעם המודיע לעם ישראל שישו הוא משיח שקר ויש להיזהר מפניו. לפי גישה זו, בלעם נהפך לנביא חיובי, ואילו ישו נהפך לנביא שקר שכל שאיפתו אינה אלא להחטיא את עם ישראל.

ד"ר דן יפה

המרכז ללימודי יסוד ביהדות

דיקאן הסטודנטים – מכינה לעולים

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁵ וזאת מסקנתו של B. Dupuy, "Le logion de Jésus rapporté dans le Talmud (Gittin 57a). Sens et portée d'une sentence de Rav Aha ben Ulla", *REJ* 146 (1987), pp. 255-264.

⁶ מעניין שבאוונגליון לפי מתי כו: נה, כשישו נעצר, הוא מתנגד ואומר "אל המון העם: כצאת על פריץ יצאתם בחרבות ובמקלות לתפשני". בנוסח היווני את מקומה של המילה 'פריץ' תופסת המילה היוונית ληιστής (לֶסְטָס). המונח 'לֶסְטָס' מופיע במסכת סנהדרין (קו, ע"ב) בצורתו הארמית 'ליסטאה (שודד)'.

⁷ ראו: J. Perles, "Miscellen zur Rabbinischen Sprach – und Witerhums Kunde", *MGWJ* 21 (1872), pp. 266-267; ובניגוד אליו W. Bacher, "The Supposed Inscription upon 'Joshua the Robber'", *JQR* o.s. 3 (1891), pp. 354-357.

⁸ ילקוט שמעוני על במדבר כג, רמז תשסה (מהדורות "שילוני, עמ' 485). מקור זה מופיע גם בנוסח אחר בבית המדרש, חדר רביעי (א' יעללינק, ירושלים תשכ"ז, עמ' 207-208).

